

Tijdelijk monument op de Jan Gijzenkade

Verhaal geschreven door Noord-Hollands Archief, gepubliceerd op 12 januari 2011.

Het is zo langzamerhand een vertrouwd gezicht geworden, de beelden van stapels bloemen aan de kant van een weg of op het trottoir. Ze markeren een plek waar iemand het slachtoffer werd van een gruwelijk verkeersongeluk of waar een daad van zinloos geweld plaatsvond. Je zou haast gaan denken dat zo'n bloemenstapel iets van de laatste tien jaar is, maar niets is minder waar. Direct na de bevrijding werden honderden bossen bloemen gelegd op verschillende plaatsen in de stad. Dat gebeurde onder andere op de Jan Gijzenkade en de Dreef. In februari en maart 1945 hadden de Duitsers daar respectievelijk acht en vijftien mannen doodgeschoten op klaarlichte dag. Toevallige voorbijgangers moesten gedwongen toekijken hoe de bezetters zo wraak namen voor verzetsdaden.

Hard tegen hard

Na de geallieerde invasie in Normandië op 6 juni 1944, en meer nog na Dolle Dinsdag 5 september in dat jaar, nam het verzet in Nederland toe. Maar niet alleen het verzet, ook het geweld waarmee de Duitsers daarop reageerden werd heftiger. Het ging steeds vaker hard tegen hard. Sommige mensen die zich nu bij het verzet aansloten, hadden moed geput uit de geallieerde overwinningen, anderen hadden gecollaboreerd en probeerden hun besmette blazen wat op te poetsen. Er zat hier en daar dus wat kaf onder het koren. Eind juli 1944 had Adolf Hitler een zogenaamd "Führerbefehl" uitgevaardigd waarin hij zijn troepen in de bezette landen opdracht gaf gearresteerde verzetslieden zonder vorm van proces dood te schieten. De meeste ingerekende verzetslieden kwamen terecht in gevangenissen en kregen daar de gruwelijke status van "Todeskandidat". Dat wil zeggen dat ze geëxecuteerd konden worden zodra een verzetsdaad daar volgens de bezetters aanleiding toe gaf. Dat was meestal een aanslag op een Duitser of een Nederlandse collaborateur. Op 12 februari en 7 maart 1945 vonden massaexecuties plaats bij de Jan Gijzenbrug en op de Dreef. De aanleiding voor de Duitse wraakzucht in februari is duidelijk, maar over de vraag waarom vijftien Nederlandse mannen in maart doodgeschoten moesten worden op de Dreef bestaat nog steeds enige onzekerheid.

Jan Gijzenkade

Op maandag 12 februari kwamen op de Jan Gijzenkade om ongeveer vijf uur 's middags drie Duitse overvalwagens aangereden. De toen tienjarige Jan Heerze bevond zich in een groep door Duitsers bijgedreven getuigen en zag wat er vervolgens gebeurde. "Uit de eerste wagen sprongen SS'ers. Een paar gingen vlak voor de toeschouwers staan, anderen stelden zich op in een lange rij, het geweer aan de voet. Toen ging de klep van de achterste wagen open. Een man viel half uit de auto, en nog één, en nog één. Ik kon niet zien hoeveel het er waren.

Er was een oude man bij". De mannen werden naast elkaar gezet, een bevel klonk en het executiepeloton legde aan. Jan Heerze: "Ik sloot mijn ogen. Stille. Een kort bevel. Schoten. Oorverdovend. (...). Jan en de andere toeschouwers moesten langs de slachtoffers lopen. Hij zag "de gevallen lichamen in verwrongen houdingen", bleef staan en telde de doden. "Het waren er acht".

De Dreef

Minder dan een maand later deed zich op 7 maart eenzelfde tafereel voor op de Dreef. Vijftien mannen vonden er de dood voor een vuurpeloton. 's Middags om ongeveer drie uur werden ze na elkaar in twee groepen opgesteld met achter hun rug de schuine wand van een schuilkelder die als kogelvanger dienst deed. Ook nu werden toevallige voorbijgangers staande gehouden en gedwongen getuige te zijn van de massaexecutie. Eén van hen beschreef het tafereel enige dagen later in het verzetsblad De Patriot. Hij vertelde hoe eerst een groep van acht mannen werd doodgeschoten en vervolgde: "Het gehele tafereel wordt door zeven andere lotgenoten aangezien. Nu werden zij naast hun dode kameraden opgesteld, bij deze mannen was een jongen met rood haar; hij stond fier recht op. Op het moment dat het bevel gegeven zal worden, schreeuwt hij iets tegen zijn beulen. Wat, kon ik niet verstaan, maar ook zij vielen en werden evenals de anderen afgemaakt. Alle lichamen werden op een open wagen geladen en toen bleek, dat een der slachtoffers nog tekenen van leven gaf, werd hij weer afgeladen en doodgeschoten."

Waarom?

Met de executies op de Jan Gijzenkade namen de Duitsers wraak op een schietpartij die daar twee dagen eerder plaatsvond. Daarbij kwam een Duitse onderofficier om het leven en een soldaat raakte gewond. Ze behoorden bij een groep militairen die een vrachtwagen wilde aanhouden voor een inspectie. In die vrachtwagen zat een groep verzetslieden die op eigen houtje - en in dit geval ten eigen bate - een overval hadden gepleegd op een rijwielhandel. De spullen lagen nog in de auto en daarom openden ze het vuur op de Duitsers. Vervolgens reden ze snel weg richting binnenstad. De aanleiding voor de executies op de Dreef is nog steeds niet helemaal duidelijk. Zeker is wel dat deze represaille voor een deel een reactie was op het doodschieten van de politiemans Willem S. Zirkzee. Hij was NSB-er en collaboreerde als lid van de Inlichtingendienst van de Haarlemse politie met de Duitse Sicherheitsdienst. Op zaterdagmorgen 1 maart was hij op de Leidsevaart neergeschoten door Hannie Schaft en Truus Oversteegen. Hij was op slag dood. Het probleem is dat de Duitsers voor het doden van een Nederlandse collaborateur doorgaans vijf mensen executeerden. Vijftien is duidelijk teveel en dat gaven de betrokken Duitse officieren na de bezetting in een verhoor ook toe. Maar waarom de tien anderen doodgeschoten werden, konden (of wilden) ze niet vertellen. Al kort na deze executies rees in verzetskringen het vermoeden dat de tien overigen de dood vonden als wraak voor de aanslag op 6 maart in Gelderland op de hoofd van de Sicherheitsdienst in Nederland Hans Albin Rauter. Zekerheid hierover bestaat er echter allerminst.

Tragisch verbonden

De beide massaexecuties zijn op tragische wijze met elkaar verbonden. Vier van de vijftien mannen die op de Dreef werden doodgeschoten, behoorden tot de verzetsgroep die bij het vuurgevecht op de Jan Gijzenkade betrokken was. Ruim drie weken daarvoor pleegde die groep, op zoek naar voedsel voor zichzelf, een overval op een boerderij in de Velsbroekpolder. Daarbij kwam de onschuldige Nederlandse boer W. van der Zon om het leven. De leiding van het verzet in Haarlem en omstreken besloot dat aan de criminele activiteiten van die groep, die een smet wierpen op de reputatie van het verzet, een einde moest komen. Het was de bedoeling om de groep te arresteren en onder controle te houden van de Nederlandse justitie. Agenten van de Velsense en Haarlemse politie arresteerden de groep, maar vijf mannen daaruit vielen toch in handen van de Duitsers. Direct na de oorlog rees in Velsense verzetskringen het vermoeden dat hierbij opzet in het spel was. De mannen die bij de R.V.V. (de verzetsgroep van onder meer Hannie Schaft) behoorden, zouden in handen van de Duitsers zijn gespeeld om hen af te rekenen. Het sluitend bewijs voor deze veronderstelling is niet gevonden, maar deze zaak die tot de Velsere Affaire behoort, beroert de gemoederen nog steeds. Op de Jan Gijzenkade en de Dreef herinneren beelden, gemaakt door respectievelijk de Haarlemse beeldhouwers Theo van Reijn en Mari Andriessen, aan de schokkende gebeurtenissen die daar plaatsvonden.

Bron: Oneindig Noord-Holland <http://www.oneindignoordholland.nl/>

Literatuur:

Ronald Frisart (red.), Kennemerland hongert naar zijn bevrijding (Haarlem 1985) 139-140.

Guus Hartendorf, De Velsere affaire. Bezettingstijd 1940-1945 in Kennemerland (Haarlem 2001) 164-172.

Peter H. Heere en Arnold Th. Vernooij, De Eerebegraafplaats te Bloemendaal (Den Haag 2005) 722-734, 810-822.